

Keresztury Dezső: Pásztor

Abban az irodalomban, ahol a költőnek — Ady szavai szerint — „nem illet” megérni a krisztusi életkort, ahol Csokonai harminckét, Petőfi huszonhat éves korában halt meg, nincs nagy hagyománya az öregkori lírának. Ady alig lépte át a negyvenet, Balassi éppen betöltötte, József Attila, Radnóti el sem érte, amikor meghalt. Itt a „közelítő télre”, az öregségre a harmincéves Berzsenyi panaszkodik: „Már elestvéledtem, / Béborult az élet vidám álorcája...” És amikor Arany a Kapcsos könyvbe az *Őszikéket* kezdi írni, éppen betölti hatvanadik évét. Az átlagos emberi életkor meghosszabbodásával most nálunk több az idős költő, sőt azoknál a költőknél, akik korábban valamilyen kereső foglalkozást űztek, a nyugdíjas életkor elérése után valóságos versírókedv buzog föl. Gondoljunk csak Csorba, Kálnoky, Takáts Gyula, Weöres mai termékenységre, Illyés haláláig lankadatlan erejére. Ez nemcsak egyszerűen irodalomszociológiai jelenség, hanem esztétikai és pszichológiai is. Ez a gazdag és sokszínű öregkori líra két tekintetben is nagy értéket jelent. Egyrészt: ha igaz, amit Illyés ír, hogy az igazi költők a közösség „izzó idegdűcái”, akkor ez az öregkori költészet egy új élménytartalom birtokba vétele a lírai kifejezés számára, hiteles „üzenet” egy széles társadalmi réteg lelkiállapotáról, magatartásáról, érzésvilágáról, és kitűnő „vizsgálati anyag”, dokumentum egy fiatal tudomány, a gerontológia számára. Másrészt: ha hiszünk a költészet emberformáló, lélekalkító erejében, ha elfogadjuk Keresztury gondolatát, hogy a költői képek „a lét nagygyá sűrűlő tükröződései”, akkor ez az öregkori költészet visszahat az olvasó személyiségére, segít tudatosítani problémáit, vagyis jelentős e lírának az idős olvasóra gyakorolt „kondicionáló” hatása. Mindkét „hozomány” olyan új szellemi-esztétikai érték, amely fontossá teszi az idős költők líráját és új köteteik vizsgálatát.

Keresztury Dezső 1979-ben töltötte be hetvenötödik évét, *Pásztor* című kötete az utóbbi esztendőök verstermését tartalmazza. Jól tudja, hogy idősnek lenni nem érdem, nem elhatárolás és szívósság kérdése, hanem ajándék, kegyelem, szerencse, amire — ha valaki megkap — nem lehet büszke, vagy ha az, akkor illetlen és sértő azoknak az emlékével szemben, akik ilyen vagy olyan ok miatt fiatalon meghaltak. Keresztury azt is világosan látja, hogy a fiatalt, a felnőtt férfit és az idős embert elsősorban az idő fogalmának más-más megélése választja el: az ifjú csak a jelenben él, a férfi vissza- és előrenéz, már emlékei is vannak, az öregség gondja: a létezés és az elmúlás kérdéseivel való szembefordulás, a miért éltem, a mi lesz velem gondolata. Keresztury meggyőző önarcképet fest. Az apró testi kínokról éppúgy hírt ad, ugyanúgy zsörtölődik, öregesen dohog, mint a legtöbb idős ember. S abban is hiteles a portré, hogy készítöje a másik emberben talán még kíméletlenebbül meglátja az öregedés jeleit, mint önmagában. Az önarcképben azonban nem ez a lényeges. A *Pásztor* Keresztury leglíraibb verseskönete. A nagy kulturális élmények, szokott témái itt sem hiányoznak, de ami a kötet egészére jellemző, az a személyesség, a mélyen átélt élettények, egyéni gondolatok és gondok megvallása, az öndefiníció. Költő szól itt, aki „ember emberek között”, s akiben mindent beárnyékol az aggodalom, a „szívós kaszás” jelenléte. A „végső kérdésekkel”, nyilván, lehet harmincéves korban is szembenézni, de a válaszok minden bizonnyal hetvenen túl hitelesebbek, fájdalmasabbak, megrendítőbbek. Ha a költő a múltra gondol, a „hányszor?” kérdése rebben föl benne, ha a jelen jut eszébe, a „buborék”, a „tűnékeny pillanat”, a magány fájdalom érzi: „maradtam nyílt szívvel sóvárgó árva”. Mai életét a nyáj nélkül maradt pásztor metaforába foglalja: „Választás, jó hír: alkalom, szerencse / s kegyelem dolga; s megfejtettem-e már, / mi készlet kockázatva is óvni a többieket? / Mit elfogadok, tudom, csak emberi / sors, tér-idő; átlépnék rajta, / ha enyém volna életem, halálom. / Hálát nem várni tanít tapasztalatom, / mégis hadd osszam szét gyümölcsöimet, / s szóljak azzal, hogy teszem a dolgom.”

Keresztury eszmevilágának tartóoszlopai az általános erkölcsi elvek, az etikai parancsok: emberség, tisztesség, okosság, munka, hit, hűség, tenni a dolgunk... A létezés, a magány, az elmúlás szorongató kérdéseire életbölcseleti elvekkel, erkölcsi axiomákkal válaszol. A divat, a modor, a túllihegés, a sértődöttség, az érdeklődés, a hiúság, az önelégültség ellen (ezek is az ő sza-

vai) a tények, a békesség, a mérséklet, a türelem, a tisztesség, az örök igazságok értékére hivatkozik. „Az idő koptatása ellen mit tegyek?”, „munkánk mit ér” — kérdezi. Válaszai: „magaddal jó békében maradni”, „gyerek lesz mind aki jó”, „maradhass hű magadhoz”, „légy bölcs, békétűrő”, „talpig fegyelemben”, „teszem a dolgom”, „készülj, hogy ama percben...”, és ismét: „végezni a tennivalót”, „teszem a dolgom”. Ha alkalmi köszöntőt ír a füredi színészet évfordulójára, ha verset ajánl a keramikus Németh Jánosnak, Amerigo Totnak, Sinkovits Imrének, akkor is elsősorban a tett, a cselekvés, a másokért, a közösségért végzett munka értékét mutatja föl emelkedett hangú, nagy nyelvi erővel megszólaló, ódai szárnyalású sorokban. Amit egyik versének címül ad, több költeménye fölé odairhatnánk: *Tanvers, személyesen*. Mindkét szó hangsúlyos: ez a költészet nem tagadja nemesítő, jobbító szándékát, ugyanakkor minden — többször megismételt — gondolata mögött ott van a költő életének, személyiségének a fedezete, a szavakat hitelesítő példa ereje.

E lírai világképből nem hiányzik az ellentétek fölismerése, a dialektikus gondolkodás. Versek sora vall a nyugalom, a magány elkerülhetetlenségéről, a beletörődés fájdmáról, de legalább ugyanannyi tesz hitet a „van még teendő” parancsáról, a kaland csábításáról, a „felszárnyalni”, a „láng legyen” szépségéről. A jó és a rossz örökös harcát érzékeli a költő. Az elmúlásra is van vigasztaló szava: a nyáj nélkül maradó pásztor eszméinek továbbélésében, a tanítványok hűségében bízik; minden pusztulás az újjászületés lehetősége: „ami meghal, újlásra temetkezik”, „túlél az erdő, a fű”.

Milyen alapelveken nyugszik a költő erkölcsi tanítása? Milyen filozófiai forrásokból táplálkozik morális meggyőződése? Ezt a lírát a transzcendens létezés, a szabott rend és cél hite szövi át, erkölcsi elveit a teremtő akarata, az Abszolútum léte föltételezi, magyarázza: „ott sejtünk minden keresztútnál” — ezzel a sorral zárja *Tapasztalat* című versét; a *Mindennapban* írja: „Ha megtalálja [tudniillik az ember a jóságos kezét], az Atyában is a teremtőt tiszteli”. Nem az emberért pörög a Mindenség, az ember is a „nagy Mindenség” része (*Magány ellen*). S Mózessel együtt vallja: „ma is szólni űz az a Hang, amit a szent hegyen hallottam...” (*Mózes szavai a XX. század végén*). Kemény viaskodással, kérdésekkel, örök kereséssel átszőtt hit ez: „míg él, keresi léte értelmét az ember”, de ez a hit ad megnyugvást is: „tudásod hite szülhet csak reményt, mert célt súg...” (*Krédó*). Keresztény világmagyarázat, létértelmezés ez, s hozzátehetjük, nem is protestáns színezetű, mert elhárítja a predestináció, az eleve elrendelés gondolatát, s a választás lehetőségéről, a „jó s rossz hajlam”-ról beszél, s arról, hogy értelem van a létben: „nem értelmetlen sodródik tova / a pillészárny animula” (*Le-föli*).

Figyelmet, gazdagabb vizsgálatot érdemelne Keresztury költői nyelve (erkölcsi-gondolati tartalmú költészete egy jórészt fogalmi nyelven szólal meg), sajátos mondatépítkezése (a bonyolult, zsúfolt, többszörösen alárendelt mondatokat kedveli), valamint formai gazdagsága (a legsúlyosabb kötöttségeket, például a szonettformát és az időmértékes metrumokat veszi gyakran magára). De erre nincs terünk. A kötet néhány tartalmi-gondolati értékéről azonban mindenképpen szólni kell, azokról az önálló „ciklusokról”, amelyek szerencsésen egészítik ki és árnyalják a költő világképét. Egyrészt: Keresztury egy intellektuális orientációjú, elvontságra hajló költészeti áramlat ellenében szinte kihívóan vállalja a tájat, mint költői témát. Egy olyan időben, amikor a költészetből jóformán teljesen kiszorul a természetélmény, valóságos oázisnak számítanak Keresztury tájképei, berzsenyis és radnótis izeket-hangulatokat idéző természetleírásai, melyeket egy-egy honi vagy külföldi utazás, vagy egy-egy képzőművészeti alkotás — például Bernáth Aurél festményeinek a látványa — hív elő benne. Keresztury itt éppen azzal válik korszerűvé, hogy mer „korszerűtlen” lenni. Másrészt: Keresztury lírájában mindig jelen volt a művészeti élmények és értékek fölötti meditáció, az emberi kultúra javainak a fölmutatása és védelme. Ezt a törekvést most a zenei rezonancia, a *Bartók nyomában* ciklus képviseli a kötetben. A három zenei-színpadi mű, *A fából faragott királyfi*, *A csodálatos mandarin* és *A kékszakállú herceg vára* „meséjét” éli újra. Kétségtelenül inkább a történethez, mint a zenéhez kapcsolódik, de úgy értelmezi és parafrázeálja az eredeti szövegek könyvek gondolatvilágát, hogy azokhoz sajátos és egyéni tartalmakat is tud hozzáadni. Különösen mű-

vészi a harmadik Bartók-mű „átköltése”. (Csupán az marad babonás-misztikus homályban, hogy az előhanggal és utóhanggal keretezett költői munkák miért éppen 32 — és nem 31 vagy 33 — részre tagolódnak.) A költő átköltő-újraértelmező törekvéséhez kapcsolódik a kötet utolsó ciklusa, az *Istenek játékában* több darabja. Itt Keresztury az ősi kultúrák, a mítoszi hősök — Odüsszeusz, Ulysses, Daedalus — varázsköpenyét ölti magára, látomásos nyelven keresi a „példázatok lelkét”, szimbolikus versekben fogalmazza meg az öregedés fájdalmas-szép énekét.

A nyelvi-formai kötöttségeket vállaló, interpunkciót használó költő könyve ezekkel a sorokkal és ezzel a meghökkentő megoldással ér véget: „De most gépek zúgnak át agyamon, / láthatatlan rakéták dübörögnek, / a Világfa hétrét hajol, / atomvihar szaggatja szét a Földet. / S ők ömlenek körözve éjjel, nappal / az élet téridejében le, föl, / arcukon gond szánt, mosoly tündököl / vagy ürességgé hamvad a közöny: / emberek, mindig egy s új változatban: / örvénylő porvihar, törvények-gyúrta vizesés, / part s hullám, cserélődés szakadatlan; / mennek örökre, és” A befejezhetlenség — a befejezhetetlenség? — jele ez a lezáratlanság. Vagy még inkább figyelmeztetés a folytatás szükségességére? A költő az olvasóhoz fordul, szeretné, ha benne visszhangoznék a szó. Ez akkor is igaz és érvényes, ha azokat a tartalmakat és élettényeket, amelyeket a költő már megismert, de mi még nem élünk át, nem — vagy alig — tudjuk megérteni. Bárcsak részesülne a kötet minél több olvasója abban a kegyelemben, hogy kortársként, háromnegyed század megéldőjeként is visszhangozza és folytassa majd magában a költő most félbehagyott — de így is teljes értékű — mondatát. (*Magvető.*)

TÜSKÉS TIBOR

Csukás István: Mintha átvágnánk Tahitin

Mi újat mondhat még a kritikus arról a költőről, akinek immár hetedik verseskönyve jelenik meg? Különösen akkor kerül nehéz helyzetbe, ha — mint Csukás is — eddigi köteteivel szinte már előre kijelölte önmagának azt az ívet, melynek megvalósulását most, a kötet kézbevételeivel tapasztaljuk. Petrőczy Éva megállapította már *Az üres papír elégiája* című kötetéről írva, hogy „intézményesen búbánatos, inkább elparentálni, mint nevetetni tudó költészetünkben ritka színfolt a Csukás-versek életöröme, természetes vidámsága”. Grezsa Ferenc szerint Csukás a „homo ludens” és a krízisirodalom szintézisének egy érdekes variánsát teremti meg.

Csukás legújabb kötetét lapozva érdemes azt szembevetni néhány eddigi kritikusai megállapítással. Kritikusai közhelynek számítana, ha Csukásnak csupán a játékosságáról beszélnének. Az *Az volt a szörnyű: fiatal költőnek lenni* című versében rezignált iróniával keresi az egykori költő helyét, s közben arra a következtetésre jut, hogy „a haza nem az ilyen senkiháziaknak van fenntartva”. Ugyanezzel a kesernyés humorral szólal meg másutt is, amikor azzal a gonddal néz szembe, hogy „a cica elvitte a forradalmat” (*Hölderlin vagyok, aki nem örült bele*). Az elidegenedés hangnemében, a kiszolgáltatott, de meg nem tört ember öntudatával mondja: „állok vacogva és szégyenkezés nélkül az idő rettenetes huzatában” (*Mélyen a versek alatt*). A gyermekkorral való röpke találkozás pillanata csalja ki belőle ezeket az elmúlás érzetével töltődött szavakat: „még arasznyira dobogott a szívünk a földtől, / s arasznyira leszünk nemsokára, ha testünk eldől” (*Egy kis őszi mélabú*). Az *Október, lomtalanítási hónap* című versben nemcsak a felesleges, hanem a veszélyessé váló lelki katonákat is számbaveszi: „És kifele a